

Лекція 8-9. Тема. Політична система. Політична система сучасної України.

План лекції

1. Поняття політичної системи.
2. Структура й функції політичних систем.
3. Типологія політичних систем.
4. Політична система України.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник / В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016 р. – 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко, І.В. Скубій. – Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. – 180 с.
3. Горlach М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.) / М.І.Горlach, В.Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 304 с.
5. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене / В. Томахів. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018 р. – 244 с.
6. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Тупчієнко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / Л.С. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010 р. – 472 с.

Зміст лекції

Людське суспільство перебуває в процесі постійних змін, які відбуваються під впливом різних факторів. Ускладнюються соціальні взаємозв'язки між людьми, з'являються нові потреби й відповідно – види діяльності, що задовольняють їх. Змінюються природне середовище, енергетичні ресурси, міжнародні умови існування сучасних держав. Тому питання про те, як суспільство пристосовується до вимог постійно змінюючогося внутрішнього й зовнішнього середовища, завжди представляється актуальним не тільки в теоретичному, але й у практичних змістах.

Здатність суспільства реагувати на зростаючі потреби індивідів, адаптуватися до умов, що змінюються, свого функціонування забезпечується політичною системою.

1 Поняття політичної системи.

Термін “система” увів у науковий оборот німецький біолог Л. фон Бергаланфі в 20-х роках ХХ ст. для позначення процесів обміну клітки із зовнішнім середовищем. Він розглядав систему як сукупність взаємозалежних елементів, як цілісність. Відносини взаємозалежності означають, що зі зміною навіть одного елемента системи змінюється вся цілісність. Система розвивається завдяки тому, що реагує на всі сигнали ззовні й на вимоги своїх внутрішніх елементів.

Поняття “системи” на розгляд суспільства переніс Т. Парсонс, що представив суспільство як взаємодію чотирьох підсистем, які перебувають у відносинах взаємозалежності й взаємообміну: економічної, політичної, соціальної й духовної. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які надходять зсередини або ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства в цілому.

У політології поняття “політична система” було уведено в 50-х роках ХХ ст. американським політологом Д. Істоном, що створив теорію політичної системи. Це поняття було покликано відобразити два моменти: 1) цілісність політики як самостійної

сфери суспільства, що представляє сукупність взаємодіючих елементів (партій, держави, лідерів, права й т.д.); 2) характер зв'язків політики із зовнішнім середовищем (економічною, соціальною, культурною сферами, іншими державами). Введення поняття “політична система” мало й практичну спрямованість. Воно повинне було допомогти виявленню факторів, які забезпечують стабільність і розвиток суспільства, розкриттю механізмів узгодження інтересів різних груп.

Системний підхід вносить до політичного аналізу ідею багатоканальної, багатофакторної обумовленості. Вона базується на тому. Що поряд із економічними чинниками та соціальними інтересами, а інколи і всупереч їм, політичні події та інститути залежать також від культурного середовища, від національного менталітету, від традицій і звичаїв, від структури пануючих у суспільстві цінностей, від геополітичних умов, від ситуативного складу різних подій та інших обставин.

Поняття “політична система” ємне по змісту. Політичну систему можна визначити як сукупність політичних інститутів, суспільних структур, норм і цінностей, а також їхніх взаємодій, у яких реалізується політична влада й здійснюється політичний вплив. Тому в політичну систему включаються не тільки політичні інститути, які безпосередньо й активно беруть участь у політиці (держава, партії, лідери й т.д.), але й економічні, соціальні, культурні інститути, традиції, цінності, норми, що мають політичне значення й опосередковано впливають на політичний прогрес. Призначення всіх зазначених політичних і суспільних інститутів (у їхньому політичному значенні) полягає в тому, щоб розподіляти ресурси (економічні, матеріальні, технологічні й т.д.) і спонукувати населення до прийняття цього розподілу в якості обов'язкового для всіх.

Обмін ресурсами й взаємодія політичної системи із зовнішнім середовищем здійснюється за принципом “входу” й “виходу”.

Один з авторів системного підходу в політології американський дослідник Д. Істон розрізняв два типи “входу”: вимоги й підтримка. Вимогу можна визначити як звертання до органів влади, думка із приводу бажаного або небажаного розподілу цінностей і ресурсів у суспільстві. Наприклад, вимоги трудящих про підвищення мінімальної заробітної плати або вимоги вчителів про збільшення асигнувань на освіту й т.д. Оскільки уявлення різних груп населення про справедливий розподіл ресурсів не збігаються, остільки, накопичуючись, вимоги мають тенденцію послабляти політичну систему. Вони є наслідком неухваленості владних структур до мінливих інтересів і потреб соціальних груп.

Підтримка є формою вираження політичної лояльності, тобто відданого, доброзичливого ставлення до режиму, і означає посилення політичної системи. Формами прояву підтримки можуть уважатися справне виплачування податків, виконання військового обов'язку, повага до владних інститутів, проведення демонстрацій у підтримку режиму й т.д.

Головним елементом підтримки політичної системи є легітимність влади. Визнання легітимності влади, її авторитету означає в очах населення згоду з існуючою системою владних відносин, організованих політичною системою.

У результаті “входу” відбувається процес впливу зовнішнього середовища на політичну систему. Наслідком цього впливу служить реакція системи на вимоги або підтримку, тобто “вихід”. На “виході” з'являються авторитетні рішення й політичні дії влади із приводу розподілу цінностей і ресурсів. Вони можуть виступати у формі нових законів, асигнувань на конкретні потреби, політичних заяв і т.д.

2 Структура й функції політичної системи

Політика, будучи відносно самостійною сферою, являє собою стійку взаємодію складових її елементів. Причому відносини між ними носять характер взаємозалежності. Це означає, що зміни в діяльності якого-небудь елемента приводять до змін у функціонуванні всієї системи. Сама політична система складається з підсистем, які й утворюють цілісність. Основний елемент політичної системи – інституціональна підсистема. Вона являє собою сукупність інститутів (державних, партійних,

суспільно-політичних), що виражають і представляють різні за значенням інтереси: від загальнозначущих до групових і часток.

Найважливішим інструментом реалізації суспільних інтересів є держава. Максимально концентруючи у своїх руках владу й ресурси, вона розподіляє цінності й спонукує населення до обов'язкового виконання своїх рішень.

Крім держави в інституціональну підсистему входять як політичні організації – партії, суспільно-політичні організації й рухи й ін., так і неpolітичні організації, що мають значні можливості впливу на владу й суспільство. До таких у першу чергу можна віднести засоби масової інформації й церкву.

Зрілість інституціональної підсистеми визначається ступенем диференціації й спеціалізації ролей і функцій її структур. Завдяки спеціалізації, ця підсистема може швидко й ефективно реагувати на нові потреби й вимоги населення.

Інститути влади й впливу виконують усілякі функції на основі різних норм – політичних, правових, моральних і т.д. Вся сукупність норм, що регулюють політичні відносини, становить нормативну підсистему. Політичні й правові норми закріплюються в конституціях, уставах і програмах партій, правових актах, а також у постановах, рішеннях, указах і т.п. владних органів. Через політичні норми владні структури доводять до відома суспільства свої цілі, визначають бажану модель поведінки.

Політичні норми знаходять своє вираження також й в існуючих політичних традиціях, обрядах і звичаях. Причому останні часом виконуються навіть більш старанно, ніж норми, закріплені законодавством.

Політичні й правові норми регулюють політичні відносини, надаючи їм упорядкованість, визначаючи бажане й небажане, дозволене й не дозволене з погляду зміцнення політичної системи.

Додержуючись таких формалізованих і неформалізованих правил, політичні суб'єкти вступають у взаємодії. Форми подібних взаємодій, заснованих на згоді або конфлікті (наприклад, між особистістю й державою; політичними системами різних країн), їхня інтенсивність і спрямованість створюють комунікативну підсистему. Система комунікацій характеризує відкритість влади, її здатність вступати в діалог, прагнути до згоди, реагувати на актуальні вимоги різних груп, обмінюватися інформацією із суспільством.

Політичні взаємодії обумовлюються характером культурно-релігійного середовища, її однорідністю. Сукупність субкультур, релігійна система, що визначає пріоритетні цінності, переконання, стандарти політичного поведіння, політичну ментальність, становлять культурну підсистему. Вона надає загальнозначущі змісти політичним діям, відносинам різних суб'єктів, стабілізує суспільство й виступає основою взаєморозуміння й згоди. Чим вище ступінь культурної однорідності, тим вище ефективність діяльності політичних інститутів.

Бажані моделі суспільства, відбиті в системі культурних цінностей й ідеалів, визначають сукупність способів і методів реалізації влади. Дана сукупність політичних технологій становить функціональну підсистему. Перевага методів примуса або згоди в реалізації владних відносин визначає характер взаємин влади й громадянського суспільства, способи його інтеграції й досягнення цілісності.

Всі підсистеми політичної сфери зв'язані відносинами взаємозалежності. Взаємодіючи один з одним, вони забезпечують життєдіяльність політичної системи, сприяють ефективній реалізації її функцій у суспільстві.

Функції політичної системи

Політична система покликана забезпечити стабільність суспільства, його прогрес через збалансованість різних груп інтересів. Виходячи із цього, можна виділити наступні функції політичної системи, використовуючи класифікацію сучасних американських політологів Г. Алмонда й Дж. Пауелла.

- Функція вираження інтересів. Політична система повинна представляти інтереси різних соціальних груп через різні організації. У протилежному випадку вони можуть

знаходити інші, часто руйнівні форми вираження своїх вимог.

- Функція узагальнення інтересів. Розкид інтересів різних груп, індивідів досить значний. Тому й потрібно їхнє узагальнення, розподіл по ступені важливості, переклад вимог на мову програм і доведення їх до влади. Дану функцію здійснюють переважно політичні партії.

- Функція вироблення правил і норм. Цю функцію виконують законо-давчі органи, видаючи закони, нормативні документи.

- Функція застосування правил. Виконання цієї функції – прерогатива виконавчих органів, що реалізують приписання законодавців.

- Функція контролю за застосуванням правил. Цю функцію здійснюють судові органи й силові структури.

- Функція політичної комунікації. Вона припускає різні форми взаємодії й обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами й громадянами й т.д.

3 Типологія політичних систем

Різноманіття політичних систем, що існують у сучасному світі, свідчить про те, що на процес їхнього формування й функціонування впливає безліч факторів: історичні традиції, культура, економічний розвиток, зрілість громадянського суспільства, геополітичні умови й т.д. Перевага яких-небудь факторів обумовлює особливості й неповторність політичної системи тієї або іншої країни. Однак теоретичний і практичний інтерес представляє те, що їх зближає, дозволяє виявити роль універсальних механізмів і закономірностей їхнього функціонування.

Типологія політичних систем здійснюється на основі обліку різних ознак. Одна з перших типологій політичних систем заснована на характері їхніх взаємин із зовнішнім середовищем. За цим критерієм політичні системи підрозділяють на закриті й відкриті.

Закриті політичні системи мають обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, несприйнятливі до цінностей інших систем і самодостатні, тобто ресурси розвитку перебувають усередині таких систем. Прикладами можуть служити багато східних традиціоналістських суспільств, а також колишні соціалістичні країни.

Відкриті системи активно взаємодіють із іншими країнами, вони більш рухливі й динамічні, готові до сприйняття нових інститутів і більш толерантні відносно інших цінностей й ідеологій. Розвинені демократичні держави Заходу являють собою приклад відкритих політичних систем.

Залежно від ступеня політичних змін розрізняють політичні системи традиційні й модернізовані.

Для сучасних традиційних систем характерні застарілі принципи організації суспільства, форм політичного поведіння, нерозвиненість громадянського суспільства, консерватизм у здійсненні необхідних суспільству структурних змін. Традиційні системи відрізняються слабкою диференційністю політичних ролей, харизматичним способом утворення влади.

Сучасні модернізовані системи відрізняються проголошенням у якості загальної для всіх її членів цілі модернізації найважливіших економічних і соціальних організацій й установ. Метою політичної модернізації оголошується подолання протиріч, породжуваних наявністю в суспільстві глибоких соціальних контрастів, відносинами між елітою й масами. Близькі до цієї класифікації системи, що трансформуються, проводять суспільні перетворення. Такі системи відрізняються більшим динамізмом, орієнтацією на проведення реформ. Виходячи із цього, сучасну Україну можна віднести до політичної системи типу, що трансформується.

Однієї з найпоширеніших є класифікація систем за діючим політичним режимом, тобто на основі характеру й способів взаємодії влади, особистості й суспільства. За цим критерієм виділяють три типи політичних систем: тоталітарні, авторитарні й демократичні.

Для тоталітарної політичної системи характерно повне підпорядкування особистості

й суспільства владі, регламентація й контроль за всіма сферами життя людей з боку держави.

Авторитарна політична система заснована на необмеженій владі однієї особи або групи осіб при збереженні деяких економічних, громадянських, духовних свобод для громадян.

Демократична політична система припускає верховенство інтересів особистості, її прав і свобод, контроль із боку суспільства над владою.

Загальновизнаною в західній політичній науці є типологія політичних систем Г. Алмонда. Він розрізняв їх по типу політичної культури й поділу політичних ролей між учасниками політичного процесу. Г. Алмонд виділив чотири типи політичних систем: англо-американська, європейсько-континентальна, доіндустріальна й частково індустріальна, тоталітарна.

Для англо-американської політичної системи (США, Великобританія) характерний високий ступінь поділу політичних ролей і функцій між учасниками політичного процесу: державою, партіями, групами інтересів і т.д. Влада й вплив розподілені між різними ланками політичної системи. Політична система функціонує в рамках однорідної культури, орієнтованої на захист визнаних у суспільстві ліберальних цінностей: свободи, безпеки, власності й т.д.

Європейсько-континентальна політична система (країни Західної Європи) відрізняється розколом політичної культури, наявністю усередині національних культур протилежних орієнтацій, ідеалів, цінностей, властивих різним класам, етносам, групам, партіям. Тому поділ політичних ролей і функцій відбувається не в масштабах суспільства, а усередині класу, групи, партії й т.д. Однак наявність різнорідних субкультур не заважає приходити до згоди, оскільки є загальна культурна основа – ліберальні цінності.

Доіндустріальні й частково індустріальні політичні системи мають змішану політичну культуру. Вона складається з місцевих політичних субкультур, в основі яких лежать цінності клану, роду, громади, племені. Тому знайти тут згоду й компроміс, не прибігаючи до насильства, практично неможливо. Інтеграція суспільства за допомогою насильства приводить до концентрації влади й впливу в руках вузького кола осіб.

Тоталітарні політичні системи функціонують на основі пріоритету класових, національних або релігійних цінностей. Влада сконцентрована в руках монополюючої партії або групи осіб. Вона контролює всі сторони життєдіяльності суспільства й індивіда.

Французький політолог Ж. Блондель поділяє політичні системи на п'ять категорій за змістом і формами управління:

1. Ліберальні демократії, в яких прийняття політичних рішень зумовлено цінностями свободи, права, індивідуалізму особи, власності.

2. Комуністичні (авторитарно-радикальні), орієнтовані на пріоритет соціальної рівності, справедливого розподілу соціальних благ, планування, нехтування ліберальними досягненнями.

3. Традиційні, з олігархічними формами правління, консервативні за характером, поділ економічних ресурсів і соціальних статусів зазвичай здійснюється нерівномірно (в інтересах традиційних еліт).

4. Популістські, які склалися в країнах, що розвиваються після Другої світової війни; є авторитарними за деякими методами влади заради збільшення соціальної рівності у розподілі благ в економічній і соціальній сферах та через необхідність послідовно здійснювати реформи, яких потребує модернізація.

5. Авторитарно-консервативні, метою яких є збереження усталеної соціальної нерівності, нехтування ліберальним розумінням прав і свобод, обмеження політичної участі населення.

Різноманітність типологій та класифікацій політичних систем свідчить про багатомірність політичного світу.

4 Політична система України

В Україні, як і в інших пострадянських державах, перехід від авторитарно-тоталітарної системи суспільного устрою до демократичного суспільства і соціально-правової держави розпочався зі створення нової політичної системи.

Україна прагне створити соціально-політичні інституції за цивілізованим європейським зразком. Запроваджено інститут президентства, за багатьма параметрами Верховна Рада наблизилася до професійного парламенту, змінено статус уряду, затверджено концепцію судової влади. Проте відсутність системного підходу до формування політичних структур призвела до протистояння різних гілок влади, зрештою, до кризи влади загалом, яка проявилась в неефективності владних структур, неузгодженості та суперечливості їхніх дій, втраті авторитету влади у населення.

Україна відповідно до її Конституції є суверенною і незалежною, де-мократичною, соціальною, правовою державою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Легітимність влади, таким чином, виходить від народу, який через вибори виявляє свою волю владним структурам і контролює їх. Україна є парламентсько-президентською республікою. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Конституція визначає і гарантує самоврядування.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, конституційний склад якої – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Обирається вона на 5 років, працює в режимі чергових і позачергових сесій.

Згідно з Конституцією, главою держави з правом виступати від її імені є Президент України. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він формується Верховною Радою України і Президентом України.

Конституційний суд України як єдиний орган конституційної юрис-дикції України покликаний забезпечити дотримання владними структурами своїх функцій і повноважень.

Винятково важливу роль у процесі формування владних структур відіграють політичні партії як добровільні об'єднання громадян. Вони виражають інтереси певних соціальних верств і груп, беруть участь у процесах здобуття, утримання державної влади і впливу на неї. За нинішніх умов політичні партії України ще не виконують достатньою мірою системотворчого призначення. Сьогодні можна говорити лише про багатопартійність в Україні, яка від атомізованого розмаїття з великою кількістю нечисленних, маловпливових партій поступово трансформується в партійну систему в її класичному розмежуванні на лівих, центр і правих. Зрештою, немає іншого інституту, крім політичних партій, який би успішніше справлявся з трьома найважливішими функціями – передачі влади, політичної мобілізації мас і легітимізації існуючого режиму.

З точки зору особливостей загальносистемних якостей, політична система України характеризується як:

- Відносно стабільна (на поверхні) система, яка спроможна легко трансформуватися в нестабільну внаслідок поглиблення конфліктів між основними політичними блоками, в т.ч. й в середині державного механізму;
 - Система з відносно низьким темпом соціальних процесів та недостатньо сприйнятлива до соціальних новацій;
 - Молода самостійна система, яка фактично не має достатньо ефективних сучасних традицій та досвіду самостійного функціонування;
 - Централізована з деякими елементами регіоналізації та децентралізації;
 - Система, що діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації.
- Суспільство об'єктивно зацікавлено в розвитку політичної системи і її окремих

структурних елементів.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає сутність поняття “політична система”?
2. Як діє механізм функціонування політичної системи за ідеєю Д. Істона?
3. Політична система являє собою одну з підсистем суспільства поряд з економічною й духовною. Що відрізняє її від інших підсистем?
4. Який з елементів політичної системи виступає основним, визначальним? Чому?
5. Які функції виконує політична система суспільства?
6. На підставі яких критеріїв можна класифікувати сучасні політичні системи?
7. Від чого залежить формування тієї чи іншої політичної системи в різні історичні епохи і в різних країнах?
8. Які типи політичних систем відомі вам? До якого з них можна віднести політичну систему України?
9. Яке місце в політичній системі займала церква в різні історичні епохи? Чи є сучасна церква структурним елементом політичної системи?
10. Від чого залежить стабільність політичної системи?